

ДІАЛОГ ЯК АТРИБУТ ПРОЦЕСУ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У НАУКОВО-ТЕХНІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Сучасна науково-технічна діяльність, через її постійне ускладнення та інтеграцію знань, постулюється нами як співдіяльність, тому технічна творчість розглядається як діалогічна взаємодія. В статті вивчаються діалогічні складові процесу самореалізації особистості у науково-технічній діяльності. Розкриваються особливості діалогічної взаємодії, зазначаються якості діалогічного мислення у професійній діяльності.

Ключові слова: самореалізація, діалог, діалогічна взаємодія, діалогічне мислення, діалогічне відношення.

Л.С.Яковицкая

ДИАЛОГ КАК АТРИБУТ ПРОЦЕССА САМОРЕАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ В НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье изучаются диалогические составляющие процесса самореализации личности в научно-технической деятельности. Современная научно-техническая деятельность постулируется как со-деяльность и рассматривается как диалогическое взаимодействие. Раскрываются особенности диалогического взаимодействия, выделяются свойства диалогического мышления в профессиональной деятельности.

Ключевые слова: самореализация, диалог, диалогическое взаимодействие, диалогическое мышление, диалогическое отношение.

L.S. Jakovitskaja

DIALOGUE AS AN ATTRIBUTE OF PROCESS SELF-REALIZATION OF PERSON IN SCIENTIFIC AND TECHNICAL ACTIVITIES

The article devoted of the dialogic parts of the process of self-realization of personality in scientific and technological activities. The scientific and technological activity is postulated as a co-operation and regarded as dialogical interaction. The peculiarities of the dialogic interaction, indicate the components of dialogic thinking in professional activity.

Key words: self-realization, dialogue, dialogical interaction, dialogical thinking, dialogical relationship.

Самореалізація кожної конкретної особи є ланкою загального процесу обміну сутнісними силами між індивідами. Без такого безперервного обміну і взаємного збагачення людство зупинилося б в своєму розвитку, в своїй поступальній ході, і в цьому полягає об'єктивний сенс самореалізації. При цьому самореалізуватися зможе той, хто розвинув в собі сутнісні сили до такого рівня, що вони почали в чомусь перевершувати історично накопичені родові здібності

людства, і тим самим можуть збагатити ці родові здібності. Тому самореалізація як об'єктивне явище можлива лише на основі тісно взаємозв'язаної потреби і здатності бути особистістю - потреби і здатності зробити соціально значущий внесок до культури і в інших людей. Інакше, значущий для культури результат діяльності буде представлятися єдиним критерієм самореалізації. При такому розумінні самореалізація буде «долею вибраних» (у чому сумнівався в пізніх роботах А. Маслоу), про яке б «відстрочення» в усвідомленні значущості внеску ми не вели мову.

У нашому дослідженні самореалізація є процесом існування і розвитку сутнісних сил особи як суб'єкта життєдіяльності, яка поліпшує власні можливості, своє життя, свої професійні потенції, систему цінностей і світ. Прийоми такого творчого освоєння довкілля, спрямовані передовсім на спосіб буття людини, сенс якого полягає у виробничо-практичній діяльності. В процесі трудової діяльності фахівець намагається пристосувати оточуюче середовище до своїх потреб, але процес цей відбувався не стихійно і не лише у відповідності до практичних потреб особи, а згідно соціально-виробничих норм і вимог, тобто у відповідності із актуальними запитами колег, вищою метою яких також є реалізація власного Я. Але така діяльність можлива лише як співдіяльність. **Метою** нашого дослідження є вивчення значущості діалогічної складової для самореалізації фахівця у науково-технічній діяльності. Свідомість, діяльність та творчість по суті діалогічні, вважає В.С. Біблер, оскільки діалогічні відносини – це майже універсальне явище, що пронизує всю людську сутність і всі відносини і прояви людського життя взагалі, все, що має сенс і значення [3].

Діалогічні ідеї щодо людської природи з'являються на межі ХІХ ст. Л.Фейєрбах, видатний представник філософського антропологізму, зауважив, що людська сутність є наявною тільки в єдності людини з людиною. Сучасна філософія діалогу представлена в роботах М.М. Бахтіна, В.С. Біблера, М. Бубера, С.Л. Франка та психології діалогу Г.О. Балла, Г.О. Ковальова, Т.О. Флоренської.

Проблема діалогічної взаємодії співвідноситься з проблемою розуміння суб'єктності особистості. Саме суб'єктивність людини – світ її сприйняття,

суджень, оцінок, емоцій, переживань розкриває діалог, тому що тільки діалог і може зрозуміти чужу «правду» [2]. Як говорить М.М. Бахтін, суб'єкт не може сприйматися і вивчатися як річ, його пізнання може бути тільки діалогічним. В діалогічних відносинах, під якими розуміється спрямованість на відкриття, довірчу, емпатичну, ціннісно-смислову, свідому, конструктивну (питання-відповідь), цілісну взаємодію з об'єктами пізнання, може суб'єктивізуватися будь-який об'єкт: людина, природа, технічне рішення. Діалогічні відносини включають в себе протиріччя, боротьбу, суперечки, незгоду і згоду. Згода – одна з найважливіших форм діалогічних відносин. Вміти слухати і вислухати – це теж є діалог, уміння зрозуміти сенс сказаного – це теж діалог.

Ідеї діалогу є центральними в гуманітарно-культурній концепції М.М. Бахтіна: «Бути – значить, спілкуватися діалогічно» [2, с. 294]. Буття «іншого» поза мною й усередині мене є для М.М. Бахтіна онтологічною умовою буття людського «Я» і тут принципово важливим є те, якою мірою «інший» в мені є у формах «не-Я», «мого іншого Я» і «Над-Я» (тобто буття в мені є чимось більшим ніж «Я» в мені). Основними складовими у структурі самосвідомості й образу «Я» автор вважає образи «Я-для-себе», «Я-для-іншого» і «Інший-для-мене». Він підкреслює, що людині не дані її часові та просторові межі, але завдяки ставленню до «Іншого» в особистості виникає «надлишок бачення» [2].

Співбуття людей в діалозі полягає в тому, що внаслідок спрямованості кожного співрозмовника на іншу людину в кожній нашій думці і образі присутня й інша особа. З діалогічної точки зору голос кожного співрозмовника містить в собі два голоси – свій власний і голос партнера, співрозмовника. Зауважимо, що сучасні визначення суті соціального також спираються на це положення.

За С.Л. Франком, світ «Ти» ніколи не є об'єктом, який пасивно-випадково потрапляє в поле уваги і впливу суб'єкта. «Ти» відкривається перед особою так само, як і вона відкриває себе назустріч «Ти». Це взаємне розкриття стає не просто відкриттям, яке здійснює суб'єкт, але і є подією глибинного взаємопроникнення «Я-Ти» [10].

У діалогічному підході М. Бубера початком всього є відносини і ці відносини розуміються як діалогічні. У діалозі автором виділяються полярні стани «Я-Ти» і «Я-Воно», які розглядаються як первинні установки людського буття, завдяки яким воно звернене до самої людини та інших людей. І тільки співучасть у бутті інших людей відкриває сенс і заснування власного буття. Для кожного учасника діалогу інша людина є метою і цінністю, а не засобом або умовою його власного буття [5]. Будь-який діалог – це симбіоз спілкування, взаєморозуміння, внутрішнього самозвернення, явище «людської екзистенції».

Г.О. Балл в своїх роботах підкреслює, що прагнути до діалогічної взаємодії слід на самих різних рівнях і в різних сферах соціального життя. Взаємодіючими суб'єктами (партнерами) є особи самого різного характеру і сфер професійної діяльності. В якості таких можуть виступати як індивідуальні, так і колективні суб'єкти економічної, політичної, громадської діяльності, найрізноманітніші соціальні спільноти – етнічні, конфесійні, професійні. Г.О. Балл зазначає, що допускаючи метафоричне слововживання, суб'єктами діалогу можна вважати такі підсистеми культури, як наука, мистецтво, релігія, напрямки всередині них (зокрема, діалог методологічних парадигм в науці, в тому числі психологічної). За всієї специфіки розгортання діалогічної взаємодії в кожній із згаданих (і не згаданих) областей, остання, щоб бути ефективною, має відповідати деяким універсальним принципам, які можуть бути застосованими у кожній із них. Скориставшись одним з прийнятих в науці термінів (згадаймо «лінгвістичні універсалії»), ці принципи автор називає діалогічними універсаліями. Одним з основних принципів (найбільшою мірою розробленим в гуманістичній психології, особливо Карлом Роджерсом і Абрахамом Маслоу) є принцип прийняття партнера таким, яким він є, і разом з цим необхідно орієнтуватися на його найвищі досягнення (реальні та потенційні), на перспективу, що відкривається перед ним [1].

Діалогічне відношення – це особливі мотиваційно-сміслові відносини. З точки зору філософії, смисл пов'язується з розумінням, культурним контекстом, з конкретними нормативно-ціннісними системами культури (М. Хайдеггер, Е.

Гуссерль, Г.-Г. Гадамер та ін.). В. Франкл називає його вищою інтегруючою інстанцією особистості. К. Левін під словом розумів конкретний механізм регуляції різних процесів свідомості і поведінкових актів. Категорія смислу дуже докладно розкрита в різних дослідженнях. Говорячи про сенс як специфічний, людський механізм регулювання процесів діяльності і свідомості, що становить особистісну основу людини, тобто його смислову сферу, ми стверджуємо, що науково-технічна діяльність відчутно впливає на розвиток цієї особистісної сфери. Осмислення є процесом і результатом діяльності раціонально і культурно впорядкованої, коли не тільки об'єкт докладання зусиль, а й самі знання беруться не самі по собі, а у зв'язку з конкретними цілями і завданнями.

Розглядаючи самореалізацію з погляду форм, в яких може протікати цей процес, Д.О. Леонтьєв використовує поняття «культуралізація» (опредметнення людини в об'єкті; при цьому опредметнення не зводиться до матеріалізації: в якості предмету можуть виступати традиції, звичаї, фольклорні твори та ін.) і «персоналізація» (опредметнення, ідеальна представленість, бачення людини себе в іншій людині) як дві взаємозв'язані форми реалізації людиною своєї родової суті у вільній творчій діяльності [6].

Проте ні внесок особистості в конкретних інших, ні внесок в культуру не є самоціллю, кінцевою, глибинною мотиваційною основою сутнісної самореалізації особи в професійній діяльності. Цією основою є внесок особи в людство в цілому, якому вона і адресує себе, бо тільки таким шляхом людина здатна знайти особисте безсмертя, а, на думку Д.О. Леонтьєва, в основі прагнення людини до самореалізації лежить не завжди усвідомлюване приховане прагнення до безсмертя, «яке може усвідомлюватися в різних формах: як прагнення просунути знання, поліпшити умови життя людей, передати іншим знання і досвід, розкрити людям сенс і т. ін.» [7, с. 157].

Потреба в персоналізації – «потреба бути особою» [8], транслюючи себе конкретним іншим, – корениться в метаперсоналізації, прагненні транслювати себе, свою особу абстрактним іншим через її наочне втілення в культурі і конкретних інших як необхідна проміжна ланка цього процесу. Це суб'єктивна

сторона процесу самореалізації. Об'єктивна полягає в наступному: наочні внески в культуру і в інших людей не консервуються в «собі». Вони розпредметнюються іншими індивідами, які освоюють втілені в них сутнісні сили і розвивають на їх основі свої сутнісні сили [8].

У особово-центрованому підході (А. Маслоу, К. Роджерс, Ш. Бюлер, Ю. Джендлин), розвиток – це розгортання того, що вже в людині закладене. Екзистенціальна позиція припускає, що немає «природи людини», яка б визначала, що розвинеться на її основі надалі. Вона наголошує на самотворенні, самореалізації, умовою яких є конструктивний діалог, спілкування, контакт з іншою людиною, що сприймається у всій її цілісності. Виникає особлива «онтологія життєвого світу», вихідною передумовою якої є визнання того, що тільки у взаємодії зі світом людина знаходить свої сутнісні характеристики.

В цілях подальшого розкриття ідеї дослідження необхідно зазначити, що як одиниця або вузловий момент аналізу розглядається саме взаємодія зі світом. Взаємодія, що актуалізується в даній ситуації, породжує умови, поза якими немає ніяких детермінант, здатних вплинути на вчинок. Власне в цьому полягає і сама екзистенція, і така важлива її характеристика, як її відкритість. Умови реальних взаємодій людини зі світом завжди первинні по відношенню до якихось конкретних характеристик людини. «Людина з моменту народження знаходиться в постійній взаємодії зі світом, в якому знаходяться потенційні сенси її існування, які вона повинна відкрити, знайти для себе» [6, с. 53].

Дійсне людське буття здійснюється саме як співбуття. Реальність культури має надіндивідуальний характер. Феноменологічна філософія висловлює переконання в тому, що людина являється людиною, насамперед, співіснуючи з іншими людьми. Їй необхідно звернутися до того, хто знаходиться перед нею, але не як до об'єкта, а як до рівного, який являє собою цілий світ і змінює її саму. В цьому випадку людина вже не є егоцентричною істотою, вона виступає як така, що не існує без взаємодії з іншим людьми. І ці відношення не є об'єктивними, вони передбачають, що ми відносимося до іншої особи як до суб'єкта.

Проблема розуміння та визнання інших осіб, зокрема колег, є вельми актуальною для сучасної культури. Інтенсивна динаміка взаємовідносин між людьми загострила проблему взаємодії і взаєморозуміння. Увесь комплекс моральних і загальнокультурних проблем, пов'язаних з формами людського спілкування, переконує нас у занепаді сфери людських стосунків, виникненні нескінченних непорозумінь, небажанні вислухати та зрозуміти інших. Усвідомлення цієї обставини змушує суспільство вдатися до пошуку такої форми взаємин між людьми, яка б враховувала інтереси всіх існуючих соціальних груп. А це, в свою чергу, вимагає налагодження відносин відкритості, взаєморозуміння, терпимості між людьми, яких можна досягти тільки в межах широкого діалогу. Та, мабуть, найголовнішою для нашого дослідження є та обставина, що саме у взаємодії Я-Ти особистість самовизначається, в ній вона отримує безпосереднє джерело осмислення, переживання, відчуття повноти власного буття.

Чітко виражена специфічна організація комунікативних впливів існує в багатьох видах професійної діяльності. Спілкування в різних видах діяльності людини організовано так, щоб найбільш ефективно обслуговувати цей вид діяльності [9]. Сприяти розвитку гуманістичних цінностей в науково-технічній діяльності має діалогічне спілкування. Спілкування, як діалог, впливає на становлення внутрішніх психічних новоутворень особистості у професійній діяльності. Таке узагальнення стає можливим завдяки роботам М.М. Бахтіна, В.С. Біблера, Л.С.Виготського. Цілеспрямоване включення діалогів в робочі процеси технічного вузу є провідним механізмом розвитку особистості, її культури. Разом з цим не викликає сумнівів неоднозначність такого типу впливів: в одних випадках продуктивність досліджуваного процесу може збільшуватись, в інших залишатись незмінною.

Спільний науковий пошук і породжує діалогічну складову професійної культури вченого. Відкритість діалогу – найважливіша складова професійної діяльності і культури, за Вебером, навіть, якщо вчений зіштовхується з думкою дилетанта. Науковець є особливим «організмом», який живиться чужими ідеями і

збагачує навколишній простір власними. Позбавлення вченого його поприща (професійного середовища) рівнозначно перекриттю кисню.

Апріорна соціальна форма психіки, за М.Боуеном, що існує віртуально як духовна інтенція розвитку, тобто здатність до «Я-Ти» відношення, активізується у спілкуванні з найближчими людьми. Це означає, що свідомість людини і в цілому, і в кожному своєму елементі зберігає діалогічну побудову і діалогічний принцип функціонування. Діалог відзначається іманентною можливістю, яка дозволяє «входити у світ іншої людини і відчувати той екзистенційний момент, коли зникають межі між Я і Ти» [4, с. 32]. М. Боуен стверджує, що успіх психотерапії залежить від здатності психотерапевта «долати межі між собою і клієнтом», тобто від його готовності щораз актуалізувати свою діалогічну інтенцію.

Діалогічна інтенція психіки – це свій-чужий голос («Я-Ти» відношення), який пізніше стає своїм. Але для того, щоб чуже слово увійшло у свідомість як «своє», необхідно, щоб у цій свідомості було «місце» для нього [2].

Так діалог, діалогічне спілкування як суб'єкт-суб'єктна взаємодія є значним випробуванням, іспитом на зрілість, для будь якої особистості. Діалог вимагає створення актуального стану, певної психологічної готовності щодо сприйняття і ставлення до партнерів по діалогу, але найбільш складним є визнання цінності позиції кожного учасника діалогу. Позиції, яка складається саме з відмінностей від вашої власної. Далеко не кожна особистість має таку готовність або бажає на неї працювати. Найважливішою в межах освітнього середовища є діалогічна взаємодія ідеальних форм, якою і є особистість людини (за М. Вебером), результатом цієї взаємодії буде особистісний розвиток партнерів (викладач – студент, професор – асистент, науковець – інженер, науковець – науковець).

Діалог може здійснюватися лише в системі суб'єкт-суб'єктних відносин. Цільовою основою виникнення діалогу є досягнення єдності думок і дій особистостей, що беруть участь в ньому. Тому взаємодія на рівні діалогу припускає наявність специфічного суб'єкт-суб'єктного простору, в якому перетинаються індивідуальні смисли і цінності. У науковій сфері такий простір не виникає сам по собі, він формується зусиллями вчених і фахівців. В ході

справжнього діалогу між ними виникають особливі ціннісно-сміслові відносини, засновані на інтересі не тільки до актуальної проблеми, але й до гуманістичних аспектів того, що відбувається.

Аналіз сучасної професійної діяльності показує, що поняття діалогічності для неї набуває все більшого значення. Діалогічність є характеристикою науково-технічної діяльності, яку вона набуває в нових культуральних умовах, у міру того як взаємодія стає ціннісно-сміською через взаємопроникнення технічних і соціально-психологічних процесів. Таким чином, доцільно буде говорити про науково-технічну діяльність як про діалогічному взаємодію, що сприяє смислому взаємопроникненню та ціннісним обміну її учасників.

В роботі В.С. Біблера логічно обґрунтовано феномен внутрішнього діалогу як діалогу з самим собою. У процесі внутрішнього діалогу, за В.С. Біблером, відбувається взаємодія, становлення як мінімум двох логік, двох систем аргументації, що працюють у свідомості індивіда [3]. Саме внутрішній спір, що лежить в основі внутрішнього діалогу, дає можливість для логічного стрибка, який забезпечує рішення творчої розумової задачі. Творче мислення завжди діалогічно, це його невід'ємна властивість; логіка творчого мислення є логіка діалогу (внутрішнього спору). Діалогічність мислення і свідомості є умовою співіснування в професії, найважливішою буттєвою характеристикою людини, умовою і способом освоєння, засвоєння і присвоєння нових знань, навичок, норм, дій, невід'ємною якістю творчого мислення.

Оскільки технологічні процеси ускладнюються на наших очах, соціальний досвід міжгалузевої взаємодії лише формується, особистісні властивості інженера стають ключовими. У зв'язку з цим актуальним стає завдання розвитку діалогічності мислення фахівців у науково-технічній діяльності.

Ідею про діалогічність мислення та його діалогічну структуру поглиблюють та розвивають праці психологів Г.М. Кучінського, Б.Ф. Ломова, О.М. Матюшкіна, О.Є. Самойлова. Уявна спрямованість до іншої особи як співоцінювача власної діяльності є вихідною умовою продуктивності розумового акту. Таке включення іншої особи пов'язане з необхідністю соціальної апробації отриманих (нових)

результатів, психологічно приймаючих форму звернення до уявного або реального співрозмовника.

Результати експериментальних досліджень О.М. Матюшкіна підтвердили ідею про те, що схема реального мислення людини відповідає структурі діалогу, одиницею якого є «питання-відповідь». Дослідження Г.М. Кучинського про роль діалогу в мисленні свідчать про те, що чим складніший розумовий процес, особливо якщо він має бути продуктивним і творчим, тим більш розгорнутий і складний діалог така діяльність включає у якості свого обов'язкового компонента.

Психологічними передумовами розвитку діалогічного мислення є гнучке, багате комбінаціями мислення. Гнучке мислення передбачає здатність до виділення суттєвих ознак з комплексу підпорядкованих ознак, здатність перебудовувати і переспрямовувати розумові процеси, здатність бачити цілком нові зв'язки у вже існуючих сенсах. Діалогічність мислення у науково-технічній діяльності включає: рефлексивну складову; діалогічну, питання-відповідь, складову; внутрішній діалог як форму здійснення, вироблення двох і більше взаємодіючих смислових позицій, технічних рішень. В процесі самореалізації особистості в науково-технічній сфері діяльність і мислення співпадають, хоча існують періоди, в яких домінують розумові процеси, а в інших – практична виробнича діяльність.

Висновки. Діалогічність мислення є інтегральною соціально-психологічною характеристикою професійного мислення науковця і являє собою спрямованість розумового процесу на досягнення узгодженого з партнером розуміння ситуації актуальної взаємодії, виникає на основі функціонування таких якостей мислення фахівця, як рефлексивність, критичність, дискурсивність.

Самореалізація особистості у науково-технічній діяльності складається з пов'язаних між собою компонентів, якими є діалогічна взаємодія і діалогічність мислення, від них у подальшому залежить утворення нового, творчого технічного рішення.

Діалогічний підхід може бути теоретичною основою для створення концепції про цілісність особистості у науково-технічній діяльності.

У перспективі ми бачимо подальший розвиток соціально-психологічних досліджень сутності і природи впливу діалогічної взаємодії на самореалізацію особистості в науково-технічній діяльності, розробку практичних методів дослідження умов діалогічної взаємодії.

Список літератури

1. Балл Г.О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах). – Житомир: ПП «Рута», В-во «Волинь», 2008. – 232 с.
2. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. – М.: Советская Россия, 1979. – 320 с.
3. Библер В.С. От наукоучения – к логике культуры: Два философских введения в двадцать первый век. – М.: Политиздат, 1991. – 413 с.
4. Боуэн М. Духовность и личностно-центрированный подход // Вопросы психологии. – 1992. – №3-4. – С.24-33.
5. Бубер М. Два образа веры. – М.: Республика, 1995. – 468 с.
6. Леонтьев Д.А. Очерк психологии личности. – М.: Смысл, 1997. – 64 с.
7. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. – М.: Смысл, 2003. – 487 с.
8. Петровский В.А. Феномен субъектности в психологии личности: автореф. дис. ... доктора психол. наук: 19.00.11. – М., 1993. – 70 с.
9. Пономарев Я.А., Гаджиев Ч.М. Закономерности общения в творческом коллективе // Вопросы психологии. – 1986. – №6. – С.77-86.
10. Франк С.Л. Реальность и человек. – М.: Республика, 1997. – 479 с.